

Bilâdu'ş-Şâm'da Kays-Yemenî İhtilafının Kökenleri

The Origins of the Qays-Yaman Dispute in Bilad al-Sham

Hugh Kennedy*

Çev. Fatih Erkoçoğlu*

Bir tarafını Kays kabile gruplarının diğer tarafını da Yemenlilerin oluşturduğu uzun süreli çatışma, her ne kadar Bilâdu'ş-Sâm'da ortaya çıkmış gibi gözükse de İslâm dünyasının her yerine yayılarak Emevî dönemi tarihinin çok önemli bir bölümünü teşkil etmiştir. Hanedan mensuplarının bu ihtilafı taraf tutmaları ve birbirlerine karşı savaşmaları, Emevî halifeliğinin zayıflaması ve nihayetinde çökmesinin en önemli nedenlerinden biri idi. Fakat bu ihtilafın kökenleri bir muamma olarak kalmıştır. Cahiliye döneminde ve ilk İslâm fetihleri boyunca Yemen ve Kays (kabileleri) arasında düşmanlığa dair bir ize rastlanmamasına rağmen bu iki grup 65/684 yılında Râhıt ovasında acımasızca savaşmışlar ve bu savaş Kaysilerin çok sayıda zayıyat vererek yenilgileri ile ve de nesiller boyunca Bilâdu'ş-Şâm Araplarını bölen bir kan davası ile sonuçlandı.

Arap kaynakları iki grup arasında düşmanlığa neden olan ihtilafı, her ikisi de aynı atanın soyundan gelen Güney Arapları (Yemenîler) ve Kuzey Arapları (Kaysiler) arasında fark olduğunu farz ederek, soy ile ilgili kavramlar ile anlatmaktadır. Fakat bu açıklama ihtilafın neden birdenbire Emevîler döneminde geliştiğini izah etmediği gibi soya dayalı yapının, ihtilafın neden olduğundan ziyade, ihtilafı açıklamak için üzerinde durulduğuna dair bazı bulgular vardır. Son zamanlardaki çalışmalar politik izahı temine yönelik yapılmıştır. M. A. Shaban'a göre

* University of St. Andrews, Scotland. Hugh Kennedy tarafından sunulan bu tebliğin orjinal başlığı "The Origins of the Qays-Yaman Dispute in Bilad al-Sham" olup, *The IV th International Conference on Bilad al-Sham*'da yayınlanmıştır. (Ed. Muhammed Adnan Bakhit), Amman 1987, I, 168-174.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, fatiherkocoglu@hotmail.com

Kays ve Yemen, kabile topluluğu olmaktan ziyade siyasal partilere daha çok benzemektedir. Kaysiler siyasal parti olarak Irak'ın meşhur valisi Haccâc b. Yusuf es-Sekafi'nin politikalarını destekledi. Yemenîler ise siyasal parti olarak bu politikalara muhalefet ettiler. Müslüman imparatorluğunun yayılmasının devam ettirilmesi ve iktidardan Arap olmayanların dışlanması, Kaysiler tarafından desteklenen politikalar iken, Şaban'a göre, Yemenîler, genişlemenin durdurulmasını, Arap olmayan dönemlerin ümmet içerisinde entegrasyonunu ve onların Arap Müslümanlar gibi aynı haklara sahip olmalarını istiyorlardı. Muhtemelen bu bakış açısı en azından son Emevî dönemini ilgilendirdiği kadarıyla bir parça doğrudur, fakat ihtilaf, Haccâc'ın vali olmasından önce başladığından Şaban'ın izahatı meseleyi açıklamayacaktır. Kabul etmek zorundayız ki bölünme karakterini değiştirmiş olmalı; zira Bilâdu's-Şâm bölgesinin ötesine ilk olarak Irak'a müteakiben de Horasan'a yayıldı ve burada yeni sorunlar önemli hale geldi ve mahalli ittifaklar ile şikayetler çeşitli liderlerin davranışlarını belirledi.

Bu bildiri, Merc-i Râhıt Savaşı öncesindeki yıllarda Bilâdu's-Şâm'daki Yemen grubunun oluşumu üzerinde yoğunlaşacak ve bu grubun üyelerinin müşterek olarak neye sahip olduklarını ve niçin birlikte Kaysilere karşı savaştıklarını anlamaya çalışacaktır. Grubun kökenlerini ortaya çıkarmak için, Müslüman fethi öncesi Bilâdu's-Şâm'ın nüfusuna göz atmamız gerekmektedir.

Bilâdu's-Şâm'ın birçok bölgesi İslâm fetihleri öncesinde çoktan Arap toprağı olmuştur. Bütün bölgeler için bunun doğru olmadığı açıktır; şehirlerde ve sahil bölgelerinde Yunanca konuşan insanlar, köylerde Aramice ve Suryânice konuşan halklar, Arap kaynaklarına göre Pers ordularının geri çekilmeleri sonrasında geride bırakılan bir kısım İranlı bulunmaktaydı. Ancak şöyle ifade edebiliriz ki şüphesiz Müslüman fethi öncesindeki yüzyılda, takriben 540'dan sonra, Halep (Aleppo), Kınnesrin (Chalcis), Dımaşk çevresindeki bölgeler ve günümüz Ürdün Krallığı'nın toprakları, aşağı yukarı Filistin'i de içeren pek çok bölgenin Araplaştığı görülmektedir. Bu Araplar çoğunlukla Hıristiyan'dı ve onların birçoğu Bizanslıların müttefikleri idi. Muhtemeldir ki bu Arapların birçoğu belirleyici sonuçları olan Yermuk Savaşı'nda Bizanslılar için de savaştıkları gibi birçoğu da Müslümanlar yanında savaştı. Bilâdu's-Şâm'ın bu

yerli Arapların, Müslüman fethi sonrasında toprakların ve çayırların korunmasında, ülkenin idaresinde ve orduda yer almaları kararlaştırıldı. Biz araştırmamıza bu yerli Arapların kim oldukları ve onların nerede yaşadıklarını anlamakla başlamalıyız.

O zamana kadar Filistinli Lahm kabilesi geniş ölçekte Cüzâm tarafından asimile edilmiş görünmesine rağmen, Filistin ve Ürdün'ün güneyinde, Lahm ve Cüzâm kabilelerinin mülkü olan bölgeler yer alıyordu. Müslüman fatihler karşısında Cüzâm kabilesinin tutumu farklılık göstermekteydi; bunlardan Kays b. Zeyd gibi bazılarının işgalcilerle müttefik oldukları, Revh b. Zinbâ'nın ailesi gibi diğerlerinin de Bizans ittifakına sadık kaldıkları görülmektedir. Ferve b. 'Amr el-Cüzâmî'nin, İslâm'a girmeden önce Ürdün'ün Ma'an bölgesi Bizans valisi olduğu söylenmektedir. Yine de muhtemeldir ki kabilenin ekseriyeti Bizanslıları destekledi, elbette onlar, Bilâdu'ş-Şâm'a yönelik yapılan ilk Müslüman seferi olan Mute'de Müslümanları yenen Arapların arasında idiler ve onların birçoğu Yermuk Savaşı'nda Bizans ordusunda savaştılar. Bizanslıların son kalıntılarının bölgeden çekilmesi sonrasında Lahm ve Cüzâm kabilelerinin, Müslüman devletinin hâkimiyetini kabul etmiş olmaları ihtimal dahilindedir.

Belkâ bölgesinde, Yermük'de Bizans ordusu içerisinde kabile üyeleri bulunan ve Mute'de Bizans için savaşan Arap askeri birliğinin komutanı Mâlik b. Zâfila'nın üyesi olduğu, Belî kabilesi yer alıyordu. Aynı bölgede, biraz doğuda Belkayn topraklarında Yermuk'te Bizans ordusuna askeri birlikler tedarik eden bir başka grup bulunmaktaydı. Daha kuzeye doğru, Dımaşk'ın güney ve kuzey topraklarında Benî Gassân yer almaktaydı. VI. yüzyılda Bizanslılar için Suriye çöl sınırını muhafaza eden Gassânî kabile şefinin pozisyonu, bu yüzyılın sonlarına doğru imparatorların politikalarıyla ve daha sonra Sâsânî işgaliyle zayıflamış, fakat kabile kalabalık olarak varlığını korumuş ve eski idare merkezi Cefne'de son Gassânî şefi Cebele b. Eyhem, Yermuk'ta savaşan Bizans ordusunda Arap komutanı olarak vazife icra etmişti.

Bu kabilelerin doğusuna doğru Bilâdu'ş-Şâm kabileleri içerisinde belki de en kalabalık ve en geniş araziye sahip olan Kelb kabilesinin toprakları uzanıyordu. Onlar Irak sınırlarına kadar ki doğu bölgelerinde bulunuyorlardı ve arazileri, güneydeki Dûmetü'l-Cendel vahasından

kuzeydeki Palmira'ya (Tedmur) kadar uzanıyordu. En azından Dûmetu'l-Cendel vahasında, bilhassa Sekûn'un Kinde grubundan gelen Dûmetu'l-Cendel "kralı" olmak üzere, güney Arabistanlı büyük Kinde kabilesinin öğeleri olarak birleşmişlerdi. Bu kabilelerin Bizans imparatorluğu ile olan ilişkileri, Gassân ya da Cüzâm kabilelerinden çok daha az idi. Yine de Profesör Shahid'in gösterdiği gibi, Bizanslılar VI. Yüzyılda Kinde ile diplomatik ilişkilere sahipti ve Gassâniler Kelblilerle müttefiktiler. Hem Kinde hem de Kelb'in başındaki aileleri ihtiva eden her iki kabilenin unsurları, Hıristiyanlığa geçmişlerdi ve onların hiçbirisi Yermuk Savaşı'ndaki Bizans kuvvetlerinin arasında görülmezken, aynı şekilde Müslüman ordusuna da katılmamışlardı ve *Bilâdu's-Şâm*'ın İslâm fethinde de hiçbir rol oynamamışlardı.

Daha kuzeye doğru Kinnesrin ve Haleb'in çevresinde Bilâdu's-Şâm'daki Arap kabilelerinin en eski yerleşimcilerinden olan Tenuh kabilesinden pek çok Arap vardı. Onların çoğu bu zamana kadar oraya yerleştirilmişti ve Emevî dönemi politikalarında sadece küçük bir rol oynamışlardı.

Genelleme yapılacak olursa, İslâm fethi öncesinde Bilâdu's-Şâm'da hem yerleşik hem de göçebe olarak çok sayıda Arap bulunmaktaydı. Bunların çoğu Bizanslıların müttefikleri idi ve diğerlerinin tarafsız kaldığı gözükürken bunlar Müslüman işgalcilere karşı aktif olarak mücadele ettiler. Onlardan çok azı da fetih savaşları boyunca Müslüman ordularına katıldılar. Emevî döneminde Yemen partisinin çekirdeğini oluşturan Araplar bunlar idi.

Bilâdu's-Şâm'daki İslâm fethi, bu yerli Arapların iktidarlarını kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Fâtipler bölgede daha önce bölgede yerleşmemiş olan, örneğin Habîb b. Mesleme el-Fihri, Dahhâk b. Kays el-Fihri ve Abdurrahman b. Halid b. Velid el-Mahzûmî gibi hemen hepsi Kureyş'in kollarından veya fetih öncesi Bilâdu's-Şâm'la bağlantısı bilinmeyen Ebû'l-Eva'ir es-Sülemî ve Simt b. el-Esved el-Kindî gibi gruplardan geldiler. Muâviye b. Ebû Süfyân Suriye'de ilk olarak vali müteakiben de halife olduğunda, onun en yakın danışmanları bu adamlardı, fakat o yerli Arapların desteğini almaya başlamış gibi görünüyor. Biz bunu 37/657 yılında Sıffin Savaşı'nda Muâviye'ye destek veren komutanların listesinde görebiliyoruz. Liderlerin pek çoğu fetihle gelen

adamlardı, fakat Nasr b. Muzâhim ve Halife b. Hayyât'ta verilen detaylı katılımcı listesinde, fetih öncesi Suriye nüfusundan bazı örnekler bula-biliyoruz. Ürdünlülere komuta eden Belkayn'lı Hubeş b. Dulce, Yezîd b. Ebû'n-Nims ve Filistin'de Lahm ve Cüzâmların başında Nâtil b. Kays el-Cüzâmî ve Ürdünlü Gassân. Yezîd b. Ebû'n-Nims, İslâm öncesinde Gassân'ın idari merkezi olan Cefne'den gelmemiş, Cebele b. Eyhem Bizanslıların tarafına geçtiğinde, kabilenin liderliğini devralmış gibi görüldüğü Ka'b kolunun olduğu yerden gelmişti. Nâtil b. Kays fetih zamanında Müslümanları destekleyen Cüzâm kabilesinin yaşadığı bölgenin lideri idi. Bu komutanların en önemlisi ise yine de Hassân b. Mâlik el-Bahdal el-Kelbi idi. Daha önce zikredildiği üzere Kelb, İslâm öncesi zamanlarda Bilâdu'ş-Şâm'daki Arap kabilelerinin en güçlülerinden ve Bahdal b. Unayf'ın ailesi onun önde gelen ailelerinden birisi idi. Siffin zamanında muhtemelen henüz hayatta olan Bahdal, bir Hıristiyan idi, fakat oğlu Hassân Müslüman olmuştu. Bahdal'ın kızı Meysûn, Muaviye ile evlenmişti ve ailenin siyasi durumunu sağlamlaştırmıştı -bu kadın tahtın varisi, Yezid b. Muâviye'nin de annesi idi ve akrabalarını güçlü bir konuma yükseltmişti-. Bütün bunlar liderlik halen fethedenin elinde iken, Siffin zamanında oluyordu.

Muaviye'nin halife ve Bilâdu'ş-Şâm'ın bütün Müslüman dünyasının hükümet merkezi olmasına rağmen, Arap kroniklerin Horasan ve Irak işlerini daha çok zikretmeleri nedeniyle, onun idaresi boyunca ülkenin dahili işleriyle ilgili çok az şey biliyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla yine de iktidarın geniş ölçüde fatihlerin çocuklarının elinde kaldığını söyleyebiliriz. Mesela, Bizanslılara yönelik seferler, çoğunlukla Müslüman ordularıyla gelen her ikisi de Kureyşli olan Abdurrahman b. Hâlid veya Busr b. Ertât gibi şahıslar olmakla birlikte nadiren yerli Arap eşraf tarafından komuta edildi. Birkaç istisnadan biri Mâlik b. Hubayre es-Sekûnî idi. Sekûn kabilesi, Yemen kabile grubunda çok etkili olmaya başlayan Kinde'nin bir kolu idi. Onların bu pozisyonu nasıl elde ettiği tam olarak açık değildir. Onlardan hiçbirisinin İslam fetihlerinde yer almadığı görülüyor, fakat 46/666 yılından beri Mâlik Bizans'a yönelik sıklıkla yapılan seferlere komutanlık ediyordu. Öyle anlaşılıyor ki kabilesinden bir kadın Yezid b. Muâviye ile evlenmiş ve genç prens Hâlid b. Yezid'in annesi olmuştu.

Muâviye'nin saltanatı boyunca Bilâdu's-Şâm'ın Arap nüfusundaki en önemli değişiklik, Orta Arabistan ve Hicâz'dan, bilhassa Suleym, 'Ukayl ve Kilâb kabilelerinden çok sayıda kabile mensubunun gelmesiyle oldu. İlk önce Cezîre'ye yerleştiler, fakat hemen sonra batıya hareket edip, Hıms ve Kınnesrin'in çevresindeki bölgede baskın olmaya başladılar. Yezid'in hükümrancılık zamanına kadar onlardan biri Zufer b. el-Hâris el-Kilâbî, Hıms valisi olarak atandı. Bu yeni göçenler yerli Arapların konumunu tehdit ettiler, fakat Yezîd ölünceye kadar ilişkiler sakindi.

Bilâdu's-Şâm elitinin şekillenmesinin diğer bir işareti biz Mekte'de İbn Zübeyr'den biat yemini almak için gönderilen heyet rivayetlerinden öğrenebiliyoruz. Onların arasında Cüzâm'ın iki rakip lideri Nâtil b. Kays ve Revh b. Zinba', Sekunlu iki lider, eski asker Mâlik b. Hubeyre ve yeni muhacirlerden Husayn b. Numayr ve Kuzey Hicâz ve Ürdünlü 'Uzre kabilesinden Ziml b. 'Amr vardı. Ayrıca onların içerisinde Zufer b. el-Hâris el-Kilâbî ve Muâviye'nin ilk günlerinden son hayatta kalan eski asker –ki çok geçmeden trajik bir şekilde Kays ve Kelb arasındaki çekişmeye yakalanacak olan– Kureyşli Dahhâk b. Kays da vardı. İlginçtir ki ne Siffin'de ne de bu zamanda Kays ve Yemen partilerini teşkil edenler arasında herhangi bir düşmanlık olmadığı ve onların hepsinin Bilâdu's-Şâm'ın ve Emevîlerin hizmetinde birlikte çalıştıkları görülüyor. İbnü'-Zübeyr'e gönderilen heyetten beş yıl sonra böyle bir işbirliği imkansız olabilirdi ve kaybedilen birlik asla yeniden elde edilemedi.

Bu görüşmeler kesildikten sonra Yezîd, İbnü'-Zübeyr'e karşı, komutanlığını Müslim b. Ukbe'nin yaptığı bir ordu gönderdi. Bu ordu, Medine dışında eski Müslüman ailelerin pek çok mensubunun öldürüldüğü Harre Savaşı'nda İbnü'-Zübeyr taraftarlarını yenilgiye uğrattı. Emevî ordusunun kompozisyonu ile ilgili çok az şey biliyoruz, fakat Müslim'in kendisine halef olarak Husayn b. Numeyr es-Sekûnî'yi ve Medine'ye de vali olarak Revh b. Zinbâ' el-Cüzâmî'yi tayin etmesinden dolayı bu yapıya, geniş ölçüde Filistin ve Ürdün Araplarından asker alımı yapılmış olabilir. Bu, Emevî ordularında Yemenli kabilelerin artan önemini gösteriyor ve Harre seferinin doğru ve yanlışları, gelecek yıllarda Yemenlilerinin rakiplerinden ayrıldığı sonuçlardan birisiydi.

Halife Yezîd'in hastalıklı ve kısa ömürlü oğlu II. Muâviye, 64/683'de öldü. Halifeliğin intikali meselesi açık kaldı. İbnü'-Zübeyr Mekke'de

kendi halifeliğini ilan etmişken, Emevîler ve onların taraftarları, üzerinde anlaşacakları belirli bir aday olmadığından derin bir kargaşanın içine düşmüşlerdi. Takip eden olaylar mesela, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan nasıl sürüldüğü, yolunu Suriye'ye çevirip, Emevîleri güçlü bir şekilde mücadele etmeye ikna ettiği ve sonunda büyük Abdülmelik'in babası, yaşça büyük Mervân'ın Emevî aday olarak nasıl seçildiği çok iyi bilinmektedir. Fakat Ubeydullah'ın kendisinin taraftar desteği yoktu ve Emevîlerin sorunu Hassân b. Mâlik b. Bahdal tarafından çözüldü. Hassân ve ailesi Yezîd'in idaresinde zenginleşmişlerdi. Kendisi de Filistin ve Ürdün valiliğine tayin edilmişti, kuzeni Humeyd b. el-Hâris b. Bahdal, Yezîd'in şurta başkanı iken, kardeşi Sa'îd b. Mâlik Kinnesrin valisiydi. Muâviye'nin ölümüyle birlikte o, imtiyazlı konumu gereği tehditlerle karşı karşıya kaldı. Nâtil b. Kays, İbnü'z-Zübeyr adına Cüzâm kabilesini kontrolü altına almak üzere Mekke'den Filistin'e gitti. Şâm'da son eski muhafız Dahhâk b. Kays oldukça mütereddit bir şekilde İbnü'z-Zübeyr lehine ortaya çıktı. Dahhâk'ın, Hassân'ın ve takipçilerine değil de bilhassa Kinnesrin'in yeni valisi Züfer b. el-Hâris el-Kilâbî'nin içinde yer aldığı diğerlerine destek aramasındaki tehlikeli hareketinin nedeni ne idi?

Bu tehditlerle karşı karşıya, Hassân, önceki yüzyılda Bizans İmparatorluğunun sınırlarında organize edilmiş olan Gassânîlerin merkezi, Dımaşk'ın güney batısında, Cevlân'daki el-Câbiye'de desteğine fazlaca güvendiği bölgede kendisini kanıtlamıştı. Burada halifeliğin geleceğini kararlaştırmak için bir şûra tertip etti. Sekunlu liderler Mâlik b. Hubeyre ve Husayn b. Numeyr, Cüzâm'ın rakip liderleri Revh b. Zinbâ' ve Ziml b. el-'Uzrî kendisine katıldılar. Eşrafla birlikte onun çağrısına cevap veren özellikle Kelb, Azriât ve Belkâ'dan başkaları da kendisine iştirak ettiler. Böylece Yemenî grubunun nüvesi şekillenmiş oldu.

Bu arada Dımaşk'ta da bölünmeler oldukça fazla görünüyordu. ed-Dahhâk b. Kays namazları İbnü'z-Zübeyr adına kıldırıyordu, fakat camide yapılan ve tarihte Ceyrûn Günü olarak bilinen meşhur toplantıda, Mervân'ın iddialarını öven Hassân b. Bahdal'ın mektubu yüksek sesle okundu ve Emevî el-Velid b. Ukbe, Gassânî şef Yezîd b. Ebû'n-Nims ve Kelbli Süfyân b. Ebred'den umumi bir destek gördü. Bir rivayete göre ed-Dahhâk b. Kays böyle bir askerî desteği fark edince el-Câbiye'de

Hassân'ın yanına gitmeye ve Emevî verasetini kabule hazırlandı, fakat Hassân'ı, açıkça halife olarak kendi yeğenini tayin etmek isteyen bir Arabî gibi aşağılık bir şekilde tasvir eden Sevr b. Ma'n es-Sülemî tarafından vaz geçirildi.

Sonuçta Dahhâk Bilâdu's-Şâm'ın kuzeyinden gelecek destekçilerini beklemek üzere Merc Râhıt'a gitmek için şehirden ayrıldı. Bunu yaparken o, Gassânî İbn Ebû'n-Nims'in, Mervân adına şehri ele geçirmesine izin vermiş oldu. ed-Dahhâk ve taraftarları yapılan savaşta kati surette yenildiler ve Yemenîler ve onların düşmanları arasında uzlaştırılmaz bir bölünme vukû buldu.

Merc Râhıt Savaşı esnasında Bilâdu's-Şâm'daki Yemenî grubun oluşumu kabaca aşağıdaki gibi idi: Kelb, Kinde'li Sekûn, Gassân, Revh b. Zinbâ'nın liderliğinde Lahm ve Cüzâm ve en azından birkaç ögesiyle Belkayn ve Benî 'Uzre. (Ziml b. 'Amr el-'Uzrî Câbiye'deki şûrada bulundu, Hubeyş b. Delce el-Kaynî Merc Râhıt'tan hemen sonra Mervân'ın emirleri doğrultusunda İbnü'z-Zübeyr'in üzerine gönderilen 4 bin kişilik bir orduya komuta etti.)

O zaman bu grubun üyelerini hangi şey birleştirdi? Kısa vadede onlar Halife Yezid b. Muâviye'den faydalanan ve sahip oldukları imtiyazları ve aylıkları ellerinden kaçırmamayı arzulayan insanlardı. Bunun yanında Sekûn kabilesi de Belkâ bölgesine yerleşmek için izin istiyordu. Fakat çok daha önemli uzun vadeli faktörler de vardı. Birincisi coğrafi olarak; Yemen grubunu teşkil eden kabilelerin tamamı, çoğunluğu Hicâz'ın uzak kuzey, el-Şarât, el-Belkâ, Azriât, Vâdi 'Araba ve Ürdün'ün doğu bölgeleri olmak üzere Ürdün ve Filistin bölgelerine yerleşmişlerdi. İkincisi birleştirici faktör ki bu grupların çoğu Müslüman fetihlerinden önce bölgede bulunmaktaydılar. Muâviye'ye hizmet eden Kureyşliler veya Cezîre ile Bilâdu's-Şâm'ın kuzeyine göç eden Kays kabilelerinin aksine onlar eski yerleşimcilerdi. Üçüncü faktör, bu grupların hiçbirisi Müslüman fetih orduları içerisinde yer almamışlardı, aksine onların çoğu hem Mûte'de hem de Yermuk Savaşı'nda Bizans'ın müttefikleri olarak hizmet etmişlerdi. Dördüncü olarak onların çoğu en azından kısmen Bizans zamanlarında Hıristiyanlığa geçmişlerdi. Bu, bu safhada bütün liderlerin en azından Müslüman oldukları görüldüğü için, her halükârda Yemenî partinin Müslüman karşıtı veya Hıristiyan taraftarı

oldukları anlamına gelmemektedir. Ancak bu onlara bazı ortak şeyler sağlamıştı.

Hassân b. Mâlik el-Câbiye'de bir şekilde taraftarlarını topladığında Arabistan'dan yeni gelenlere karşı Bilâdu'ş-Şâm'ın güney kısmındaki yerli Arap kabilelerinin haklarının üzerinde durmanın yanı sıra Müslüman fethinin yönünü tersine çevirmeksizin, VI. Yüzyıldaki Gassânî federasyonunu yeniden kurmaya teşebbüs ediyordu.

Yemen grubunun oluşumu Bilâdu'ş-Şâm tarihi için büyük bir önemi haizdir. Günümüz Ürdün topraklarında yaşayan insanların bütün İslâm dünyasının kaderini belirlemek için fırsatları vardı. Onlar olmadan Emevî halifeliği kesinlikle yok olabilirdi. Arkeolojik bulguların yeni bir anlayışla gözden geçirilmesi bize yol da gösterebilir. Hem bu konferansın son oturumunda Peder Piccirillo'nun tasvir edeceği bu zamanda bu bölgenin refahı ve gücünün sonucu hem Emevîler dönemi kiliseleri hem de Ammân, Kastel ve Kasru Hallâbât gibi sitelerde ortaya çıkan mimarı çalışma, belki de Emevî ailesinin üyelerine değil de, tercihen Yemen grubunu oluşturan bölgenin büyük eşrafına atfedilebilir.